

DJELOVANJE ALOISA HAUSERA U SPLITU

STANKO PIPLOVIĆ
Split

UDK: 929 Alois Hauser
Pregledni članak

Primljeno: 15. X. 1993.

Malo se danas što kod nas zna o arhitektu i konzervatoru Hauseru, iako je ne tako davno tijekom desetljeća djelovao u Dalmaciji na istraživanju i spašavanju graditeljske baštine. Bio je stručnjak velikog ugleda, stručni pisac, pedagog i predan istraživač na terenu. Za njegove zasluge splitska ga je Općinska uprava počastila naslovom »Graditelj splitske katedrale« kojeg je on s ponosom stavljao uz svoj potpis. Uostalom sam je Dalmaciju smatrao svojom drugom domovinom. Njegov opsežan opus nije još u potpunosti istražen ni ocijenjen. Stoga ovaj prilog ima za cilj doprinijeti rasvjetljavanju tog važnog pitanja.

Sve do XIX. stoljeća graditeljska baština nije tretirana kao spomenik kulture. Održavanje starih građevina bilo je uglavnom sa stajališta potreba funkcije, a ne konzervatorstva. Crkve su bile mjesto molitve, u palačama se stanovalo, a tvrđave su služile za obranu. I kada bi prestale koristiti svrsi za koju su građene, ili ostarjele, prilagođavane su za nove životne potrebe ili su napuštane. Tek razvojem povijesnih znanosti, arheologije i pojačanog zanimanja za prošlost, mijenja se taj odnos. Stvara se svijest da su te zgrade, zbog svojih umjetničkih vrijednosti i događaja koji su vezani za njih, materijalna svjedočanstva duhovnog identiteta svakog naroda. Pa ih i onda kada nisu u prvobitnoj uporabi, treba čuvati. Prve službe zaštite spomenika organizirane su u Europi početkom prošlog stoljeća. Francuska je prednjačila pa je u Parizu 1837. godine osnovan Comitée des Arts et des Monuments s ciljem čuvanja starina, umjetničkih spomenika i upravljanja njihovom restauracijom. U

Austriji, kojoj je tada pripadala i Dalmacija, sredinom stoljeća utemeljenjem Središnje komisije za istraživanje i održavanje umjetničkih i povijesnih spomenika u Beču, počinje sustavna briga o kulturnim dobrima.¹

Pored središnjeg organa, u pojedinim pokrajinama su imenovani konzervatori i dopisnici. Na te počasne dužnosti postavljeni su intelektualci i istaknutiji kulturni radnici. U zaostaloj i zapuštenoj Dalmaciji stručnjaci su u to vrijeme rijetki. Malo je arheologa, povjesničara umjetnosti, a posebno arhitekata kojima je ova problematika poznata. Stoga su ovamo dolazili stručnjaci iz velikih središta, naročito Središnje komisije, Arheološkog instituta u Beču ili sveučilišta i rješavali složenija pitanja. Među njima vidno mjesto je zauzimao austrijski arhitekt i konzervator Alois Hauser. Njegov doprinos je bio pionirski. Jer arhitekt Vicko Andrić koji je nešto ranije djelovao kao konzervator starina splitskog i zadarskog okružja, ograničio je svoje djelovanje uglavnom na Dioklecijanovu palaču u Splitu, a nešto i na antičke ostatke u Solinu. Profesor bečkog sveučilišta Rudolf Eitelberger samo je 1859. proputovao Dalmacijom. Tu je boravio nekoliko mjeseci, proučavao graditeljske spomenike i o njima napisao knjigu.²

Hauser se prvi put поближе susreo sa spominicima Dalmacije 1873. godine. U to vrijeme je zajedno s bečkim profesorima A. Conzeom i G. Niemannom vršio arheološka istraživanja na otoku Samotraki. Ministarstvo za bogoštovlje i nastavu zadužilo ih je da na povratku svrate u Split, pregledaju njegove propale spomenike i predlože mjere zaštite. U svom izvještaju posebnu pažnju su posvetili katedrali, nekadašnjem Dioklecijanovom mauzoleju. Za nju su utvrdili neophodnost hitne obnove. Od svih starina u Splitu njoj je trebalo dati prvenstvo, jer je u jadnom stanju. Komisija je smatrala kako stolnu crkvu ne treba vraćati u prvobitno stanje niti je proširivati, nego samo obnoviti njene oštećene dijelove. Također je predloženo rušenje novijih okolnih kuća koje su je zaklanjale od pogleda. Samo bi kor, prigraden s istočne strane, trebalo ostaviti zbog njegove neophodnosti za bogoslužje. Isto tako nužno bi bilo uvući u debljinu zida kapelu sv. Dujma, koja je stršila vani sa sjevera i zauzimala dio periptera.³ U svrhu ostvarenja opisanoga prijedloga,

1 Nikola DOBROVIĆ, *Savremena arhitektura*, 1, Beograd 1965., 67 i 133; Frane BULIĆ, *Razvoj arheoloških istraživanja i nauka u Dalmaciji kroz zadnji milenij*, Zagreb 1925., 52.

2 Rudolf EITELBERGER, *Die mittelalterlichen Kunstdenkmale Dalmaniens*, Bericht der k. k. Central-Commission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale, Beč 1861.

3 AKU, spis br. 30/1873. Izvještaj ministru dr. Stremageru od 12. listopada.

vlada bi morala odrediti arhitekta dobrog poznavatelja antičkih spomenika da izradi projekt jer se u Splitu takvog nije moglo naći.

Od tog vremena, preko dvadeset godina dolazio je Hauser, po nalogu Ministarstva za bogoštovlje i nastavu te Središnje komisije za istraživanje i održavanje umjetničkih i povijesnih spomenika, često u Dalmaciju. Istraživao je na terenu graditeljsku baštinu, nadzirao radove na zaštiti i o tome pisao stručne i znanstvene članke. Gotovo da i nema važnijega objekta na tom području kojim se on na neki način nije bavio. Napravio je nacrt i vodio radove na obnovi unutrašnjosti stolne crkve i njenog zvonika u Splitu, katedrale u Kotoru, lože u Trogiru i zvonika crkve sv. Marka u Hvaru. Projektirao je zvonik katedrale u Šibeniku, a proučavao crkve sv. Donata, sv. Nedjelje i sv. Lovre u Zadru, samostan franjevacu u Poljudu kod Splita i brojne druge.

Kako je ubrzo upoznao umjetničke spomenike Dalmacije, postao je jedan od glavnih izvjestitelja Središnje komisije za ovo područje. Naime, vlasti iz pokrajine i Beča pa muzeji, konzervatori i dopisnici s terena dostavljali su obavještenja ili tražili od Komisije u Beču stavove o određenim problemima iz arheologije ili zaštite baštine. Te predmete su dobivali pojedini njeni članovi. Oni bi ih izučili i o tome izvještavali na sjednicama. Sastanci su bili skupni ili po odjelcima. Nakon rasprave donosile su se odluke i predlagale Ministarstvu kao državnoj vlasti, potrebne mjere. Naročito u kasnijim godinama, Hauser je bio izvjestitelj za mnoga pitanja iz Dalmacije.

Hauser se rodio u Beču 16. studenog 1841. godine. Završio je politehniku. Još u mladosti bio je na dugim znanstvenim putovanjima u Grčkoj, Maloj Aziji, po balkanskim zemljama i Dalmaciji. To je doprinijelo formiranju njegove velike erudicije. Poznavajući dobro arheološku problematiku, sudjelovao je s Aleksandrom Conzeom, Georgom Niemannom i Ottom Benndorfom 1873. i 1875. u istraživanjima prve austrijske ekspedicije na otoku Samotraki na Egejskom moru. Tamo su još u VIII. stoljeću pr. n. ere Grci iz Samosa osnovali koloniju. O rezultatima je s kolegama napisao opsežne studije bogato opskrbljene crtežima tamo pronađenih skulptura i drugih predmeta.⁴

4 A. CONZE, A. HAUSER, G. NIEMANN, *Archaeologische Untersuchungen auf Samothrake*, Beč 1875.; A. CONZE, A. HAUSER, O. BENNDORF, *Neue archaeologische Untersuchungen auf Samothrake*, Beč 1880.

Kad je u Donjoj Austriji osnovano društvo »Carnuntum«, vodio je u početku iskapanja koje je društvo poduzelo u Petronellu i Deutsch-Altenburgu. Godine 1888. tu je otkrio amfiteatar rimskog naselja i vojničkog logora Carnuntuma. U Beču je razvio svoju stručnu djelatnost na rekonstrukciji vanjštine Schotten-Kirche i na radovima obnove Franciscaner-Kirche te na projektima bunara za Margarethen Platz. Osim toga istakao se kao nadahnut pisac pa je publicirao u umjetničkim, arheološkim časopisima, posebno dodatku »Wiener Abendpost«, svoje brojne radove. Jedno od najznačajnijih njegovih djela je »Styl-Lehre der architektonischen Formen« u tri bogato ilustrirane knjige (stari vijek, srednji vijek i renesansa) tiskane u Beču u dva izdanja. Posljednjih godina je profesor na pripreмноj i stručnoj školi za umjetnički obrt pri austrijskom Muzeju za umjetnost i obrt u Beču gdje je predavao znanost o stilovima.

Bio je dopisnik Njemačkog arheološkog instituta, a od 1873. član Središnje komisije za spomenike u Beču gdje je dalje redovito biran svakih pet godina do kraja života. Godine 1878. imenovan je konzervatorom srednjovjekovnih spomenika za grad Beč i Donju Austriju, a 1883. i konzervatorom antičkih spomenika za Baden, Bruck i više drugih okružja. Vrlo sposoban i marljiv, u službi je brzo napredovao pa je već 1888. godine postao građevinskim savjetnikom i odlikovan viteškim ordenom Franje Josipa.⁵

Hauser je pokazao veliko zanimanje za umjetnost Dalmacije. Izuzetna je njegova zasluga što se trudio da na nju skrene pozornost europskih znanstvenih krugova. Već nakon svojih prvih istraživanja koje je izvršio po odredbi Ministarstva, on je 17. veljače 1876. održao predavanje u Muzeju za umjetnost i obrt u Beču. Govorio je o važnosti rimskih spomenika Dalmacije, posebno o veličanstvenom ostvarenju tog vremena Dioklecijanovoj palači u Splitu. Tom prilikom Hauser je potanko opisao kasnoantičku carsku rezidenciju, iznio njen značaj i promjene koje su nastale tijekom stoljeća otkada se među njene zidove ugnijezdio grad Split. Na istom mjestu držao je sedam godina kasnije 11. siječnja 1883. predavanje o popravcima u unutrašnjosti stolne crkve u Splitu koji su upravo bili u tijeku. Oba izlaganja tiskana su u Beču na njemačkom. A zbog rastućeg zanimanja domaće javnosti, Bulić ih je preveo i objavio u glasilu »Bullettino di archeologia e storia dalmata« 1884. godine.

5 Frane BULIĆ, Prof. Luigi Hauser, *BASD XIX*. 1896, 160 i 175; *Razne viesti*, Alois Hauser. *SHP III*. 1897, 41; *BCC* 1878, II, 1884, 3; Luigi Hauser, *SD* 10. X. 1896, 2.

* * *

Prvi Hauserov rad na zaštiti spomenika Dalmacije bio je izrada nacрта za restauraciju stolne crkve u Splitu bivšeg Dioklecijanovog mauzoleja i romaničkog zvonika uz nju. Na tim elaboratima počeo je raditi po povratku sa Samotrake. Ali početni koraci za obnovu mauzoleja učinjeni su mnogo ranije. U više navrata odcijepili su se veći i manji komadi s dekorativnih elemenata u unutrašnjosti. Padajući s visine, ugrožavali su živote vjernika kojih je bilo mnogo u crkvi, naročito u dane blagdana. Stoga je već 1830. sazrela u Beču misao o nužnosti zahvata. Naređeno je mjesnim vlastima da razrade prijedloge i projekt. Ipak prošlo je skoro dvadeset godina da u gradu nije poduzeto ništa. Tek 1849. angažiran je za izradu nacрта arhitekt i konzervator u Splitu Vicko Andrić. Elaborat je bio ubrzo završen i odobren, ali su Andrićevi osobni protivnici osujetili izvedbu. Tako su opet tekle бесплодне godine.

Konačno je zadužen Hauser da nastavi nacrt pa mu je dekretom 27. X. 1878. povjerena i obnova mauzoleja. Stanje je već bilo takvo da se nije moglo odgađati. Najprije se pristupilo rušenju okolnih bezvrijednih stambenih kuća. Tijekom Svetog tjedna 1879. pao je komad maltera s vijenca koji se nalazi iznad oltara sv. Anastazija. To je ponukalo crkvinarstvo katedrale da uputi upozorenje Namjesništvu izloživši što se dogodilo i tražeći poduzimanje mjera. Taj dopis je šetao tamo i natrag, ali ništa nije bilo urađeno. U proljeće je ipak poslan Hauser u Split zajedno s profesorom na obrtnoj školi u Beču Klinnerbergom radi priprema. Usput su se zadržali u Zadru, gdje su nekoliko dana do 16. svibnja razgledali starine, osobito crkvu sv. Donata.⁶

I 1880. godine, tijekom jedne korizmene propovijedi, pao je u crkvi drugi komad pa je crkvinarstvo ponovno diglo uzbunu. Navodi u dopisu ministru bili su toliko dramatični, da je on odmah pozvao Hausera i naložio mu neka hitno oputuje u Split, ispita navode u pritužbi i izvrši tehničko vještačenje. Ukoliko bi utvrdio postojanje opasnosti, naredio je da s nadležnim vlastima dogovori zatvaranje crkve. Hauser je zajedno s kanonikom i župnikom Ivanom Devičem našao da se malter, kojim su u starija vremena bilo loše zakrpljeni dijelovi kapitela, vijenaca i drugih ukrasnih elemenata što su nedostajali, potpuno odvojio od prijeteći padom s visine. Svemu je prisustvovao i konzervator Mihovil Glavinić. Nakon što je utvrdio stanje, Hauser je

6 Domaće vesti. *Narodni list*, Zadar 17. V. 1879, 3.

izložio situaciju biskupu koji je shvatio potrebu zatvaranja crkve. Dogovoreno je još da će glavni oltar, kor, sakristija i oltar sv. Dujma nastaviti službu Božju. I tek tada je imenovana posebna komisija u kojoj je bio predstavnik političke vlasti, kotarski inženjer, ravnatelj restauracije i izolacije katedrale te konzervator spomenika. Utvrđena je opasnost pada još drugih dijelova crkve i obližnjeg zvonika pa je predložena obustava bogoslužja.

Pobožno pučanstvo grada nije bilo zadovoljno odlukom o prestanku funkcija u katedrali. To je dovelo do polemike između konzervatora Mihovila Glavinića, predsjednika crkvinarstva Petra Tartaglie i Ivana Devića. Svi su nastojali skinuti sa sebe odgovornost za tu krajnje nepopularnu mjeru. Tako se Dević javno pravdao da je prigodom Hauserovog pregleda katedrale pozvan samo zato jer je znao njemački.⁷ Ipak na osnovi zaključka 21. V. 1880. donesenog u okružnom kapetanatu u Splitu, zatvaranje crkve i početak radova bili su vrlo hitni i to ne samo na katedrali nego i na zvoniku.

U Split je Hauser došao 20. svibnja 1880. godine. Zadržao se više dana pa je uz ostalo pregledao radove koje je izveo inženjer Antonio Inchiostri tijekom 1879. na restauraciji desnog arhikolonata peristila Dioklecijanove palače. Utvrdio je da je posao izveden vrlo kvalitetno i točno po nacrtu kojeg je on u svoje vrijeme odobrio. Bio je to složen zahvat, jer se morao obaviti s naročitom pažnjom kako ne bi došlo do rušenja. Zbog tjesnoće prostora, moglo se uposliti samo nekoliko radnika pa su se radovi odvijali sporo.⁸

Početak lipnja obavljene su sve pripremne radnje na katedrali i prekinut posjet vjernika. Neke njene vjerske funkcije trebala je preuzeti obližnja crkva sv. Dominika koja je upravo bila obnovljena i ponovno otvorena 4. kolovoza.⁹ Tako je 15. VI. 1880. zatvorena crkva sv. Dujma i počeli radovi u njenoj unutrašnjosti. Trajali su punih pet godina, a vodio ih je Andrija Perišić iz Splita tada već poduzetnik na glasu. Nadzor je vršio dr. Emil Vecchietti, slikar i graditelj. Glavni voditelj radova bio je Hauser. Dekretom 18. lipnja ministar za bogoštovlje i nastavu zadužio je Hausera da

7 Mihovil GLAVINIĆ, *Comunicati, L'avvenire*, Split 18. VI. 1880, 3; Pietro TARTAGLIA, *Illustrissimo Sig. Michele Glavinić i. r. Conservatore; Ibidem*, Giovanni DEVICH, *Chiarissimo Sig. Michele GLAVINIĆ, L'avvenire*, 21. VI. 1880, 3.

8 *Lavori nella piazza del Duomo, L'avvenire*, 21. V. 1880, 3; Inchiostri je kao inženjer radio u državnoj građevinskoj službi, bavio se graditeljskom baštinom i bio dopisnik Središnje komisije za spomenike u Beču.

9 *CAttedrale, L'avvenire*, 9. VI. 1880, 3. Michele GLAVINIĆ: *La chiusura del Duomo, L'avvenire*, 16. VI. 1880, 3; *Riapertura della Chiesa di S. Dominico, SD* 6. VIII. 1880, 3.

nastavi ne samo poduzetu restauraciju kolonata u katedrali, nego da otpočne i radove na zvoniku. Odredio je da se u tu svrhu upotrijebe raspoloživa sredstva u fondu iz 1879. i 1880. godine. Osim toga je predložio da u predračun za 1881. u tu svrhu bude uvršten iznos od 20 tisuća forinta.¹⁰

U svezi sa stanjem i problematikom obnove mauzoleja, Hauser je 1880. napisao članak koji je objavljen u glasilu Arheološkog muzeja u Splitu »Bullettino di archeologia e storia dalmata«, a pretiskan u splitskom listu »L'Avvenire«. On je ustvrdio da je prošlo već petnaest stoljeća nad ovim rimskim ostacima a da ništa nije napravljeno za njihovo održavanje. Čak štoviše, dogodile su se kojekakve promjene u skladu s novim potrebama.¹¹ Već u srpnju počeli su pripremni radovi. U unutrašnjosti je sve oko postavljena velika drvena osmostrana skela. Bila je izrađena vrlo solidno. Imala je nekoliko razina za rad i bila visoka do ispod kupole.

Koncem kolovoza 1880. godine dalmatinsko Namjesništvo poslalo je u Split inženjera Ferdinanda Mayera da izvrši kontrolu radova na katedrali. Našao je da su troškovi pretjerani. Ali on je raspolagao nepotpunom dokumentacijom, bez crteža koji bi pokazivali tijek radova i utrošak materijala. Oslonio se samo na tjedne liste iz kojih nije bilo jasno stanje bez dodatnih objašnjenja inženjera Inchiostrija. Ali on je ležao u kući teško bolestan. Zato su se konzervatori Mihovil Glavinić i Josip Alačević telegramom obratili Hauseru u Beč. Naveli su kako kontrola izvršena bez potrebnih tehničkih i gospodarskih podataka, može dovesti do pogrešnih zaključaka moralno štetnih za dobavljača A. Mikačića. Zamolili su da Ministarstvo odmah obustavi pregled koji je obavljao Mayer. Potanko objašnjenje upućeno je Ministarstvu. U tom aktu predlagalo se da se kontrola radova izvrši u prisutnosti Hausera i da se nađe inženjer koji bi zamijenio Inchiostrija. Smatralo se da bi za to odgovarao mlađi inženjer Bartul Tamino iz Zadra ili, s obzirom na obim poslova, da se odredi netko iz Beča.¹²

Nastojalo se ipak da crkva bude otvorena bar u vrijeme velikih svečanosti. Tako se 2. svibnja 1881. Glavinić obratio Hauseru i molio neka dopusti proslaviti u crkvi blagdan sv. Dujma patrona grada čiji datum pada 7. svibnja. To je trebalo smiriti puk koji je inače bio nezadovoljan zbog glasina

10 Il nostro duomo, *L'avvenire*, 5. VII. 1880, 3.

11 Restauri, *L'avvenire*, 21. VII. 1880, 3; Luigi Hauser, Il restauro del duomo di Spalato. *L'avvenire*, 30. VIII. 1880, 3.

12 AKU br. 31 i 32/1880. Telegram hauseru i dopis Ministarstvu od 2. rujna.

kako se hram više nikada ne će vratiti vjerskom kultu. Vecchietti je izjavio da bi u tom slučaju galerije morale ostati zatvorene i odstraniti sve opasne dijelove, ali to je posao od više dana. On se nije usudio ništa učiniti bez Hauserove dozvole.¹³

Odmah u početku uklonjene su orgulje koje su bile prislonjene uz zid iznad vrata sa zapadne strane. Također su porušene dvije drvene galerije podignute početkom XVI. stoljeća što su tekle uokolo crkve iznad vijenaca prvog i drugog reda stupova. Služile su ranije da skućeni prostor može primiti nešto više vjernika. Parapeti su im bili od dasaka u obliku balustrade. Oni su zaklanjali dio antičkog interijera, tj. donji dio stupova, a gornji svodove.¹⁴ Prilikom pregleda stanja 1881. godine, utvrđeno je da su tijekom stoljeća propali veliki komadi kapitela i vijenaca. Oni su zamjenjivani radovima u gipsu koji su savršeno imitirali izvorne dijelove. Bez obzira na solidnu izvedbu, ipak nisu mogli nadomjestiti čvrstoću prirodnog kamena. Sada se pristupilo skidanju svih dijelova od starih restauracija koji su bili već rasklimani.¹⁵

Zatim se prišlo zamjeni isrtšenih dijelova kolonata koji se nalaze uokolo kružne prostorije u dva reda s bogatim vijencima, pojedinih kamenih blokova zidova i ponovnom otvaranju jednog izvornog rimskog prozora. Morao se iznova ozidati blagi luk iznad ulaznih vrata. Novi komadi isklesani su od sitnozrnog vapnenca s otoka Brača i Korčule te brda sv. Ilije kod Trogira. Od srednjovjekovnog namještaja restaurirana je romanička propovjedaonica iz XIII. stoljeća te dva bočna oltara s baldakinima sv. Arnira i sv. Staša. Rad je bio vrlo složen s konstruktivnog stanovišta i zbog vrlo bogate ornamentike dijelova koje je trebalo zamijeniti novima. Perišić je izveo sve s osjećajem i velikom točnošću uz suradnju vrsnih domaćih klesara i tesara iz Splita, Zadra pa i Trsta. Za složenije radove, posebno na ornamentici, morali su biti pozvani skulptori iz Rima, Firence, Venecije i Lombardije. Tako je taj značajni spomenik rimskoga graditeljstva, očišćen od nekih kasnijih dodataka i obnovljen, zasjao u punoj ljepoti i raskoši.

13 AKU br. 11/1881. Glavinićev dopis Hauseru.

14 Vicko ANDRIĆ, *Tempio di Giove nel palazzo di Diocleziano in Spalato*, anno 1852. tab. IV, IX, XI. Originalna mapa u Regionalnom zavodu za zaštitu spomenika kulture Split; L. JELIĆ, F. BULIĆ, S. RUTAR, *Vodja po Spljetu i Solinu*, Zadar 1894, 98.

15 Il restauro del nostro duomo, *L'avvenire*, 11. XI. 1881, 3.

Početak 1885. svi radovi u katedrali bili su već završeni. Dana 9. veljače u Split su stigli inženjer Begna iz Zadra i arhitekt Hauser pa su izvršili tehničku i umjetničku kolaudaciju. Uklanjanje skela iz unutrašnjosti počelo je 14. veljače. Begna je ostao još nekoliko sedmica u Splitu, dok je Hauser još istog dana ujutro otputovao za Beč. Obnovljena unutrašnjost katedrale izazvala je veliku pažnju javnosti pa je uskoro iz Zadra došao u Split fotograf Buratto i napravio sjajne snimke. Zgrada je ponovno vraćena funkciji crkve pa je 15. ožujka održano prvo bogoslužje. Trošak za sve radove iznosio je okruglo 120.000 kruna.¹⁶

Godine 1888. restauriran je portal mauzoleja u Splitu. Radovi pod nadzorom Hausera ograničili su se na oštećene dijelove koji su reproducirani točno po originalnim uzorcima. Među ostalim, morale su biti potpuno zamijenjene menzole frontona. Troškovi su iznosili 4.298 forinta. U veljači 1889. boravio je Hauser radi poslova nekoliko dana u Splitu. Ujutro 22. veljače zajedno sa zastupnikom Bulićem otputovao je u Beč. Na sjednici prvog odjeljka Središnje komisije za povijesne i umjetničke spomenike održanoj 8. ožujka Hauser je izvijestio da su radovi završeni.¹⁷

Koncem siječnja 1890. Hauser je još jednom pregledao mauzolej radi dopunskih popravaka. Među tim radovima bio je i trošni pločnik u unutrašnjosti. Postojeći nije bio izvoran i nešto je uzdignut u odnosu na prvotnu razinu. Da bi došao do podataka Hauser je dao na pet mjesta skinuti ploče. Tako su u dubini od 18 cm pronađeni ostaci staroga rimskog poda. Bio je sastavljen od manjih ploča u dvije boje, bijele i crne, postavljene naizmjenično. utvrđeno je da je u okolnim nišama situacija bila drukčija. Tamo su u istoj razini otkrivene velike ploče od vapnenca. Na sredini hrama nije bilo ostataka pa se na osnovi toga pretpostavilo da je tu bio nekakav veliki postament za Dioklecijanov sarkofag. Tako je bilo riješeno važno pitanje o materijalu i obliku prvobitnog pločnika.¹⁸

Građevinsko stanje tornja pred katedralom u Splitu bilo je teško. Ovaj najljepši od svih dalmatinskih zvonika izgrađen je uglavnom tijekom XIII. i XIV. stoljeća u romaničkom slogu uz primjese gotike. Završen je uz brojne

16 Duomo, campanile, episcopio, *Narod*, Split 28. I. 1885, 3; Ospiti, *Narod*, 11. II. 1885, 3; Duomo, *Narod*, 14. II. 1885, 2; Luigi HAUSER, La riapertura del Duomo in Spalato. *BASD VIII*. 1885, 81; Isto, *Narod*, 6. i 17. VI. 1885; Vienac. *Narod*, 23. XII. 1885, 2.

17 Ovdje je, *Narod*, 19. II. 1889, 3; Za Beč, *Narod*, 22. II. 1889, 3; Pei nostri monumenti, *SD* 10. IV. 1889, 3; Notizen, *MCC NF XV*, 1889, 67; I nostri monumenti, *SD* 29. VI. 1889, 3.

18 Gjorgje STRATIMIROVIĆ, Pločnik stōne crkve Spljetske, *BASD XIII*, 1890.

prekide tek u XVI. stoljeću. Kako je za zvonik upotrebljavano kamenje s raznih starijih građevina i bio oštećivan od nevremena, već je početkom XIX. stoljeća morao biti popravljan. Ali to ipak nije bilo dovoljno. Dotrajalost svih dijelova zahtijevala je temeljit građevinski zahvat.

Konačno se pristupilo pripremama za potpunu obnovu. Još 1882. postavljene su drvene skele sve okolo. U listopadu iste godine Ante Bezić, kasnije profesor crtanja na Velikoj realci i dugogodišnji Bulićev suradnik na izradi tehničke dokumentacije arheoloških objekata, snimio je postojeće stanje zvonika. Napravio je dva velika crteža u mjerilu 1:10 i to tlocrt prvog kata te pogled sa zapada na podnožje i prvi kat zvonika s prikazom zasvođenog prolaza, skulpturama lavova sa strana i pristupnog stubišta prema ulazu u katedralu.¹⁹

Ali zbog malih dotacija, radova na katedrali i nekih drugih nepovoljnih okolnosti, odgađan je početak. Koncem kolovoza 1885. stigao je u Split arhitekt F. Zoepnek izraditi crteže postojećeg stanja zvonika, a usput i starokršćanske bazilike u Solinu. Očekivalo se da će restauracija započeti u proljeće iduće godine. Međutim, veliku poteškoću u organizaciji gradilišta predstavljao je nedostatak prostora u blizini, posebno za deponiranje velikih količina građevinskog materijala. Stoga se predlagalo rušenje dotrajale zgrade biskupije koja se nalazila sjeverno od katedrale. To je odgovaralo i biskupu koji je samo tražio da vlada kupi zgradu, a za gradnju nove prostranije pobrinula bi se sama crkva.²⁰ U tu svrhu već se pristupilo rušenju zidova Kapucinskog bastiona na istoku grada uz more, mjestu gdje se planiralo podizanje nove palače.

Ministarstvo za bogoštovlje i nastavu odlučilo je 1887. godine da se razgradi čitav gornji dio zvonika sve do stupova 4. kata, odnosno donji dio, a zatim iznova sazida porušeni dio po nacrtu Hausera. Za prethodne radove i upravljanje obnovom sastavljen je odbor na čijem čelu je kotarski poglavar Splita. Članovi su bili Alois Hauser kao umjetnički i tehnički voditelj, ing. Jerolim Begna voditelj tehničkog odjela kotara, Frane Bulić ravnatelj Arheološkog muzeja i Juraj Stratimirović tehnički pristav. Za radove u toj godini na zvoniku određeno je 12.000 forinta, a za već započetu restauraciju portala

19 Crteži se nalaze u Arhivu Luke Jelića br. VII-3. *Arheološki muzej Split*. Jelić je uz F. Bulića i G. Stratimirovića nadzirao gradnju pa su se vjerojatno kod njega sačuvali ovi i još neki drugi dokumenti o zvoniku.

20 L'architetto, *Narod*, 26. VIII. 1885, 3; Il restauro, *Narod*, 14. XI. 1885, 3.

stolne crkve 3.150 forinta.²¹ Izvedba je povjerena domaćem majstoru Andriji Perišiću. Radove je financirala država kroz godišnje rate, a otpočeli su tek 20. I. 1890. godine.²² Kao projektant došao je tom prilikom Hauser u Split. Tada je ispod prilaznih stuba u prizemlju pronađena dotada nepoznata prostorija koja je služila kao kosturnica, a utvrđeni su i neki građevinski elementi predvorja mauzoleja koji se nalazio na tom mjestu prije gradnje zvonika.

I u prvoj polovici travnja 1891. došao je Hauser sa sinom u Split pregledati radove na stolnoj crkvi i zvoniku. Dana 9. travnja zajedno s Bulićem posjetio je zlatara Antu Bottu. Majstor je upravo dovršio krunu i žezlo od pozlaćenog srebra što ih je naručila crkva u Vrisniku na otoku Braču. Predmeti su bili izrađeni u filigranu i ukrašeni plemenitim kamenjem. Hauser je izrazio majstoru svoje osobno priznanje na vještini.²³

Poslovi na zvoniku u početku su tekli brzo i bez zastoja. Austrijski car Franjo Josip odlukom od 17. XI. 1891. odobrio je da se drugi kat zvonika popravi državnom potporom od 22.600 forinta. Ministarstvo za bogoštovlje i nastavu uključilo je među izvanredne troškove za 1892. godinu sedmi obrok od 15.000 forinta.²⁴ Do kraja 1892. završeni su radovi na restauraciji podnožja i polovice prvog kata. U sljedećoj godini uređen je cijeli ovaj kat. Koncem kolovoza 1894. počelo se s obnovom drugog kata, što je nastavljeno kroz čitavu 1895. godinu. U vezi s time došao je ponovno Hauser 17. travnja navečer u Split i to na sjednicu Povjerenstva za popravak stolne crkve i zvonika koja se trebala kroz nekoliko dana održati. Uz ostalo, tada je utvrđena svota predložena za popravak drugog kata. Radovi na donjim dvama katovima obavljani su u vremenu 1890.-96. tako da se krpalo i mijenjalo oštećeno kamenje novim.²⁵ Ali u gornjem dijelu zadatak je bio složeniji, jer je bio u vrlo lošem stanju.

21 Vjesti, *List biskupije spljetske i makarske*, Split 1887, br. VIII, 76.

22 Ristauri e fabbriche, *Il dalmata*, Zadar, 13. VI. 1888, 3.

23 Osobne vjesti, Umjetnička radnja, *Narod*, 10. IV. 1891, 2.

24 Za popravljivanje zvonika u Spljetu, *SD*, 13. I. 1892, 3; Dalmacija u državnom predračunu za 1892. g., *SD*, 6. I. 1892, 4.

25 Gjorgje STRATIMIROVIĆ, O Podgratku Zvonika Spljetkog, *BASD XIII*, 1890, 71; Notizie varie, *BASD XIV*, 1891, 128; Frane BULIĆ, Il Ristauo del Campanile del Duomo di Spalato, *BASD XV*, 1892, 200; Il Ristauo del Campanile del Duomo di Spalato, *BASD XVI*, 1893, 184, *BASD XVII*, 1894, 261, *BASD XVIII*, 1895, 196 i 225; Odlični gosti, *Narod*, 17. IV. 1894, 2.

Stoga je na redovitoj godišnjoj sjednici odbora za obnovu katedrale i zvonika održanoj u svibnju 1896. odlučeno predložiti Ministarstvu potpunu demontažu trećeg kata. Razlog je bio u statičkoj nestabilnosti ovog dijela što je činilo nemogućim nastavak radova, a da se ne ugrozi sigurnost izvođača. Situacija je bila toliko teška da se od nekih stupova i dekorativnih elemenata mogao ponovno uporabiti samo poneki komad. I sa gospodarskog stajališta pokazala se povoljnija ponovna gradnja nego obnova. Ministarstvo je uvažilo ove razloge pa je iste godine potpuno uklonjen čitav gornji dio zvonika da bi se napravio novi. Dalmatinsko je Namjesništvo uputilo Ministarstvu prijedlog da se odobri uklesavanje carskog orla na lijevi pilastar sjevernog pročelja prvog kata zvonika. Zatraženo je mišljenje Središnje komisije za spomenike koja je o tome raspravljala na sjednici 8. V. 1896. na osnovi obrazloženja A. Hausera. Zaključeno je da bi postava državnog grba obilježila jednu fazu rekonstrukcije i kako time ne će biti narušen izgled. Stoga se Komisija složila s predloženim nacrtom. Sugerirane su samo neke heraldičke preinake.

Hauser nije doživio da se u potpunosti završe radovi na splitskom zvoniku, tome bez sumnje njegovom glavnom djelu u Dalmaciji. Prerana smrt zatekla ga je kada su doprli do završetka drugog kata, što je u fizičkom i novčanom opsegu bilo otprilike polovicu posla. Grad Split u znak zahvalnosti za njegove zasluge na obnovi katedrale i zvonika dodijelio mu je naslov »Arhitekt katedrale« kojeg je on za života s ponosom isticao. Radove je nastavio voditi savjetnik Emil Förster pa se početkom 1897. pristupilo rekonstrukciji trećeg kata. Tu se radilo i tijekom čitave iduće godine, a završeni su 23. VIII. 1899. Na tom mjestu radovi su prekinuti. Razlog je bio što ih je do tada vodila država u vlastitoj režiji, a sada se odlučilo graditi putem poduzeća. U to vrijeme već su bili završeni i usvojeni detaljni projekti za rekonstrukciju 4. i 5. kata.²⁶

Prije nastavka u novoj organizaciji, trebalo je pregledati i kolaudirati radove na 3. katu što je izvršio viši inženjer u građevinskom odjelu Namjesništva Petar Erco. To i drugi administrativni poslovi, bili su razlogom da se tijekom 1900. nije ništa gradilo. Prekid je trajao skoro dvije godine. Na natječaj za 4. i 5. kat zvonika odazvali su se Andrija Perišić iz Splita, Eduard Hauser iz Beča, Mihovil Šegvić iz Splita, arhitekt Špiro Nakić iz Splita,

26 Commissione centrale per la scoperta e la conservazione dei monumenti artistici e storici, *SD*, 10. VI. 1896, 2; Il Campanile del Duomo di Spalato, *BASD*, XIX, 1896, 144; Il Ristauro del Campanile del Duomo di Spalato, *BASD*, XIX, 1896, 187; *BASD* 1897, 208, *BASD* XXI, 1898, 221, *BASD*, XXII, 1899, 242; Führer durch Dalmatien, Beč 1899, 314.

stanoviti Matzenija, također iz Splita, zatim Ivan Cassani i Dominik Gasparini, klesari iz Zadra. Pošto je Bulić želio da radove nastavi Perišić, nagovarao je ostale neka odustanu od natjecanja. Tako su dostavili ponude samo E. Hauser s cijenom od 62.000 forinta i Perišić od 58.000 forinta. Na sjednici Odbora za popravljjanje zvonika 26. I. 1901. predloženo je da se prihvati ponuda Perišića.²⁷ Tako je koncem lipnja opet njemu povjerena gradnja.

Prema novom Pravilniku građenja, imenovani su Odbor za rekonstrukciju: Aleksandar Pichler, voditelj kotarskog poglavarstva kao predsjednik, Emil Förster, šef odjela za arhitekturu Ministarstva unutrašnjih poslova kojemu je bilo povjereno vrhovno umjetničko vodstvo, Ahil Savo, voditelj kotarskog građevinskog odjela kao mjesni upravitelj, Frane Bulić, konzervator te kanonik Jerolim Jelić. Kako se nadzornik gradnje inženjer Fridrich Niessner teže razbolio, zamijenio ga je privremeno inženjer Ivan Vuletin. Radovi na 4. katu počeli su u travnju 1902., a završeni u svibnju 1903. godine. Odmah idućeg mjeseca nastavljeni su na 5. predzadnjem katu. Na osnovi naređenja Namjesništva u Zadru, pozvana je mjesna Građevinska sekcija da izradi detaljan projekt za završetak zvonika, a na osnovi planova napravljenih u Odjelu za arhitekturu Ministarstva unutrašnjih poslova koje je izradio savjetnik Emil Förster. On je nešto izmijenio Hauserov nacrt za završetak zvonika, tj. njegovog 6. kata i piramide pa su po tome radovi izvedeni. U 1904. godini radovi su ograničeni na dovršetak 5. kata. U veljači, a i kasnije, povremeno su bili prekidani radi usuglašavanja tehničkih problema. U potpunosti su završeni 17. prosinca.²⁸

Istovremeno je dovršen i podnešen na odobrenje elaborat za gradnju 6. kata, tj. oktogona s piramidom. U očekivanju toga, nisu poduzimani nikakvi radovi tijekom 1905. Dana 12. kolovoza preminuo je poduzetnik Andrija Perišić. Tako nije uspio dovršiti svoje najvažnije djelo na kojem je radio punih 15 godina i u što je nesebično uložio sve svoje sposobnosti i snage. Ova vijest duboko je pogodila građane Splita koji su poštivali majstora i divili se njegovoj vještini. Zbog smrti Perišića pristupilo se kolaudaciji 4. i 5. kata koje je on izveo pa su isplaćeni dugovi njegovim nasljednicima. Nakon provedenog no-

27 AKU br. 4/1901.

28 Il restauro del Campanile del Duomo di Spalato, *BASD*, XXIII, 1900, 305; *BASD*, XXIV, 1901, 158; *BASD*, XXV, 1902, 69 i 217; *BASD*, XXVI, 1903, 216; *BASD*, XXVII, 1904, 184.

vog nadmetanja, 25. rujna potpisan je ugovor s graditeljem Ivanom Beticom za dovršetak preostalih radova.²⁹

Gradnja 6. oktogonalnog kata i završne piramide nastavljena je u ožujku 1906. pošto se pribavio potreban kamen s otočića Vrnik kod Korčule. Tada je temeljito popravljena i stara skela koja je zbog propadanja drvenih greda postala nestabilna. Posljednji kamen na piramidi stavljen je u listopadu iduće godine. Tijekom 1908. godine postavljen je na vrhu križ, unutrašnje željezne stube i smještena zvona. Izvedeno je i kameno stubište kroz prolaz u prizemlju zvonika za ulaz u katedralu. Skinute su skele i porušena daščara podignuta na trgu 1880. za potrebe gradilišta. Nakon završetka svih radova, na velikoj svečanosti 2. prosinca, biskup F. Nakić blagoslovio je obnovljeni zvonik, a konzervator F. Bulić održao prigodnu riječ u kojoj je potanko izložio historijat njegove gradnje i obnove te umjetnički značaj. Ovaj sjajan govor tiskan je u posebnoj knjižici bogato ilustriranoj fotografijama i crtežima Hausera i Förstera.³⁰ Javnost je pokazivala veliko zanimanje za ove radove pa je lokalni i pokrajinski tisak živo pratio njihov tijek, što je razumljivo s obzirom na složenost i značaj. Bilo je i dosta kritika na račun spore državne birokracije, polemika o načinu obnove pojedinih dijelova pa i prigovora o spletkama i nekim posebnim interesima koji su neminovno pratili jedan takav pothvat.

Obnova zvonika u Splitu bio je najznačajniji konzervatorski zahvat u Dalmaciji u vrijeme stogodišnje austrijske uprave, a i dugo kasnije. Tek bombardiranja u Drugom svjetskom ratu ili ranije potresi u Dubrovniku nametali su tako složene zadatke. Na zvoniku se uz kraće prekide radilo punih 18 godina. Troškovi su bili znatni i iznosili su skoro 844 tisuće kruna. Sve ih je snosila država, osim svote od 60 tisuća koju je doprinijela općinska uprava.

Sa stajališta konzervatorskih načela bilo je već tijekom gradnje dvoumljenja je li e smjelo ići u radikalne zahvate i porušiti čitavu gornju polovicu, izgraditi je ponovno uz ograničenu uporabu bolje očuvanih originalnih dijelova plastike. Kasnije se postavljao jedan veći prigovor, a to je odstupanje od prvobitnog oblika tijekom gradnje. S obzirom da se zvonik zidao dugo vremena, graditelji su pratili promjene u stilovima pa je on započet i pretežno

29 Andrija PERIŠIĆ, *Naše jedinstvo*, 12. i 14. VIII. 1905; Zvonik, *Naše jedinstvo*, 29. VIII. 1905, 3.

30 Ristaruro del Campanile del Duomo di Spalato, *BASD*, XXVIII, 1905, 191; *BASD*, XXIX, 1906, 312; *BASD*, XXX, 1907, 164; *BASD*, XXXI, 1908, 169; Frane BULIĆ, Zvonik splitske Stolne Crkve, *BASD*, XXXI, 1908, Prilog; O zvoniku Sv. Duje u Splitu, *Narodni list*, 5. III. 1908, 2; Zvonik splitske stolne crkve, *Narodni list*, 31. III. 1909, 3.

izveden u romanici, ima elemenata gotike, a završen u renesansi. Kod obnove to se nije u dovoljnoj mjeri poštovalo. Hauser, u početku slavljn i hvaljen, poslije je kritiziran i napadan kako je upropastio važan spomenik srednjeg vijeka i dao nešto novo bez ikakve vrijednosti. I uloga pojedinih subjekata u građenju dosad nije potpuno objektivno prikazivana. U literaturi se iz domoljubnih romantičarskih razloga previše isticao doprinos A. Perišića. On je istina bio izvrstan majstor i vrlo solidno izveo rad, ali je bio samo izvođač i to ne cijelog zvonika. Uloga Hausera kao stranca pri tome se donekle umanjivala, iako je kao projektant i glavni voditelj radova najodgovorniji za sve uspjehe i za sve promašaje. U svom projektu on je izveo neka stilska ujednačavanja. Pri tome je najviše izmijenjen završni oktogonalni dio s piramidom. Naime, kako je bio sagrađen tek u XVI. stoljeću, oblikovan je u duhu skromne renesanse. Na svakoj strani imao je po jednu jednostavnu monoforu polukružno završenu. Taj završetak odudarao je karakterom, škrtošću dekoracije i masivnošću od bogato raščlanjenih donjih katova. Stoga je kod obnove Hauser predložio stil romanike u skladu s cjelinom.

Hauser je napravio dva nacrtu zvonika. U prvom rješenju predvidio je vrlo nizak zadnji osmostrani kat s biforama, umjesto ranijih jednodijelnih otvora, na svakoj strani te jako strmom piramidom na vrhu. U kasnijem rješenju oktogonalni dio je povišen, plohe su više oživljene plastičnim ukrasima, ali je piramida vrlo niska. Förster je kod izrade detaljnog projekta završnog dijela ostao pri zadnjoj Hauserovoj varijanti uz neke manje preinake. Mnogo je bogatija ornamentika završnog vijenca oktogona, a njeni elementi su preuzeti s vijenaca donjih katova. U odnosu na stari zvonik, izveden je viši oktogonalni kat i piramida. S današnjeg stajališta konzervatorske teorije, ovaj postupak ne bi bio prihvatljiv, ali u ono vrijeme važila su nešto drukčija pravila. Međutim, u čisto arhitektonskom smislu, postignut je veći sklad u proporcijama, kompoziciji i obradi detalja.

Stolna crkva u Splitu postala je porastom grada i množenjem pučanstva pretijesna da primi sve veći broj vjernika na službu Božju. Već se u XVI. stoljeću počelo razmišljati kako riješiti taj problem, a intenziviran je krajem XIX. stoljeća. Postojalo je i društvo u koje se upisao velik broj građana Splita i ljudi iz drugih krajeva, sa svrhom prikupljanja sredstava za novu gradnju. Razmatrano je nekoliko lokacija i napravljeno više raznih nacrtu. Jedan od prijedloga bio je da se nova crkva sagrađi u produženju istočno od postojeće koja bi tako ostala kao njeno predvorje. Ovo rješenje imalo je prednost što bi crkva ostala na svom tradicionalnom višestoljetnom mjestu, a nedostatak jer

bi se velikom zgradom prostorno narušilo mjerilo srednjovjekovnog središta grada. Takvu zamisao razradili su A. Zlendić, zatim A. Hauser, a kasnije 1916. i arhitekt A. Schlauf.

Godine 1891. Hauser je napravio nacрте za katedralu u dvije varijante. U prvoj je nova građevina predviđena iza postojeće u tradicionalnom usmjerenju od zapada ka istoku. Ali ona je, pored navedenih, imala i tu veliku manu što je prezbiterijem probijala istočni perimetralni zid Dioklecijanove palače i tako ga djelomično rušila. S druge strane, presijecanjem i zatvaranjem ulice koja je vodila u pravcu juga, dodano bi se usložio ionako otežan promet pješaka u ovom prenapućenom dijelu grada. Da bi se to izbjeglo, Hauser je napravio još jedno rješenje na istom mjestu, ali tako da je građevinu po dužini postavio u smjeru sjever-jug. Spoj sa starom katedralom predviđen je bočno pa su ova dva dijela, stari i novi, došli u bitno drukčiji funkcionalni odnos. Postali su neovisniji jedan od drugog, a time bi bilo poremećeno prostorno jedinstvo i aksijalnost kompozicije što je u prvom prijedlogu bila prednost. Oba prijedloga donekle se razlikuju, naročito u relacijama prema neposrednom okolišu i pristupnim prostorima, ali su tlocrtna rješenja novog dijela gotovo istovjetna. Kompozicija im je u vidu križne bazilike s dodatnim nižim prostorima u uglovima. Tako je stvorena bogata vanjska plastika i raščlanjenost masa. Pokrov je križnim svodovima, a vanjsko i unutrašnje oblikovanje u bogatom repertoaru romanike s tipičnim portalima, velikim rozetama, polukružno završenim prozorima i slijepim arkadama koje oživljavaju zidne plohe.

U veljači 1893. povodom biskupskog jubileja pape Lava XIII. osnovan je u Splitu Promicateljni odbor za gradnju nove stolne crkve. I Hauser je bio njegov član. Odbor su sačinjavale ugledne osobe grada: biskup F. Nakić, načelnik G. Bulat, predsjednik crkvinarstva A. Katalinić, konzervator F. Bulić, prepozit kaptola M. Dvornik te A. Vušković. Oni su na Božić iste godine uputili poziv građanima cijele monarhije, posebno pučanstvu Dalmacije, za novčanu pomoć. Odaziv je bio priličan. Ministarstvo je u isto vrijeme obavijestilo Središnju komisiju za spomenike o utemeljenju Odbora. Ovaj se projekt trebao vezati za problem izolacije postojeće stolne crkve. Na sjednici drugog odjeljka Komisije 16. lipnja 1893. Hauser je obrazložio da je antički mauzolej koji je služio kao katedrala, već duže vrijeme postao malen za potrebe kulta. Njegov kapacitet bit će još više umanjen rušenjem drvenih galerija u unutrašnjosti. Uklanjanje galerija bilo je nužno radi otkrivanja bogate antičke arhitekture. I ovom prilikom se založio da se nova katedrala

podigne unutar staroga grada. Trebalo bi je locirati između mauzoleja i istočnog zida Dioklecijanove palače, ali bi morala biti skoro potpuno odijeljena od njega.³¹

Ravnatelj gimnazije F. Bulić i arhitekt stolne crkve u Splitu A. Hauser primljeni su 11. I. 1894. kod Cara. Oni su u ime Promicateljnog odbora upoznali Franju Josipa s »Pravilnikom i pozivom za gradnju nove stolne crkve«. Detaljno su ga obavijestili o predmetu, položaju crkve prema postojećoj, te zvoniku. Iskoristili su priliku i iznijeli tijekom popravka zvonika, govorili o novom Arheološkom muzeju u Splitu i aktualnim konzervatorskim pitanjima. Car je obećao svoju potporu pa je kasnije na osnovi toga dodijeljeno 10.000 forinta.³²

Mjesto za gradnju katedrale u povijesnoj jezgri, uz neke prednosti, ipak nije bilo prihvatljivo. Velika građevina nametnula bi se monumentalnim ostacima Dioklecijanove palače, a zahtijevala je i rušenje starih zgrada. Iz takvih razloga mnogi su bili za druga rješenja. Razvila se polemika, iznošeni su novi prijedlozi. Konačno se u tom smislu izjasnila Središnja komisija za spomenike na sjednici prvog odjeljka 3. II. 1905. Na osnovi izještaja dr. Aloisa Riegla, Komisija se odlučno usprotivila gradnji uz stolnu crkvu i preporučila lociranje izvan Dioklecijanove palače.³³ Stoga su traženi novi položaji na slobodnim prostorima, ali udaljeniji od postojeće katedrale kao na Pazaru te u predjelu Lovret. Godine su prolazile u raspravama. Problem je riješen tek u najnovije vrijeme izgradnjom konkatedrale sv. Petra u istočnom dijelu grada, a Dioklecijanov mauzolej služi i dalje kao katedrala.³⁴

Među brojnim pitanjima vezanim za povijesno središte Splita koje je Hauser rješavao, i uređenje je unutrašnjosti crkve sv. Ivana krstitelja, nekadašnjeg Jupiterovog hrama Dioklecijanove palače. Oltar je bio star i trošan. Hauser je nacrtao novi u naorenesansnom stilu koji je izrađen 1886. godine od kamena s brda sv. Ilije kod Trogira te crvenog i zelenog mramora. Po njegovim crtežima u Beču su napravljena i pozlaćena četiri svijećnjaka i

31 O gradnji nove stolne crkve u Spljetu, *SD*, 6. I. 1894, 3; I. R. Commissione centrale per la scoperta e la conservazione dei monumenti artistici e storici, *SD*, 12. VIII. 1893, 3; F. BULIĆ, Dell'erezione della nuova Chiesa Cattedrale in Spalato, *SD*, 10, 13. i 17. I. 1894, 1; Za novu stolnu crkvu u Spljetu, *Jedinstvo*, Split 20. XII. 1896, 3.

32 Msgr. Frano BULIĆ, *SD*, 20. I. 1894, 3; Pei nostri monumenti, *BASD*, XVII, 1894, 15.

33 C. k. Središnje povjereništvo za umjetn. i povjesn. spomenike, *SD*, 18. II. 1905, 2.

34 Arsen DUPLANČIĆ, Pitanje izgradnje nove katedrale u Splitu do II. svjetskog rata, *Kulturna baština*, Split 1989, sv. 19; Za gradnju nove stolne Crkve u Splitu, *Narod*, Split, 2. II. i 24. IV. 1894, 3.

križ pa ih je on poklonio za oltar. Iza je postavljena i nova slika s prikazom sv. Ivana i sv. Mihovila, rad bečkog umjetnika M. Riesera. U isto vrijeme, potaknut našim potrebama, obećao je poslati crtež raskošnog svijećnjaka od metala za katedralu u Splitu. Jer postojeći nije bio u skladu s ambijentom ni potrebama rasvjete veličanstvenog prostora koji je bio u polumraku.³⁵ Sve ovo Hauser je radio bez ikakve naknade. Osim toga on je u više navrata novčanim priložima pomagao uređenje naših spomenika pa je i na taj način pokazivao koliko ih je cijenio i koliko su mu postali bliski.

Dioklecijanova palača u Splitu, jedno od najbolje očuvanih kasnoantičkih reprezentativnih zdanja, stalno je privlačila europske i domaće znanstvenike. Problemi u vezi s njenim istraživanjem i zaštitom bili su veliki i složeni. Ne samo raskošni carev mauzolej, nego i ostali sačuvani dijelovi Palače, njezini perimetralni zidovi, vestibul, peristil i drugi, zahtijevali su veću brigu.

Godine 1891. pozvan je Hauser u Split da pregleda ostatke Dioklecijanove palače, utvrdi njihovo stanje i predloži potrebne radove. U vezi s njenim južnim pročeljem, koje je nekada u gornjem dijelu po čitavoj dužini bilo široko rastvoreno trijemom prema moru, protivio se svakoj rekonstrukciji prvobitnog stanja. Ispred pročelja u luci izgrađen je još u srednjem vijeku niz kućica s dućanima i skladištima. Kako su ove zgrade tada već trošne, a zaklanjale zid Palače, već se duže vrijeme raspravljalo o njihovom rušenju. Najvatreniji zagovornik ponovnog otkrivanja rimske arhitekture bio je konzervator Vicko Andrić. Zadojen duhom klasicizma, nije cijenio ostatke iz kasnijih vremena. Izbile su žučne polemike među stručnjacima. I sam Hauser je cijenio da bi bilo dobro ukloniti kućice, ali kako to ipak nije bezuvjetno potrebno. Po njegovom mišljenju najvažnije je da se kod eventualnih pregradnja ne ide previše u visinu pa time zakloni lukove i stupove kriptoportika.³⁶ Takav je stav prevladao i nove kuće, koje su građene na mjestu starih porušenih, ne prelaze njegov donji vijenac.

Konzervator Bulić nastojao je da se Dioklecijanova palača u Splitu proglasi državnim dobrom i time zaštititi od svakodnevnog oštećivanja koje su činili pojedini vlasnici kuća prislonjenih uz njene ostatke. Privatnici su rušeći rimske zidove proširivali stanove i podrume. Tako su nanosili ogromnu štetu spomenicima, a nije bilo načina da ih se spriječi. U tome ga je svestrano

35 *Viesti, List biskupije spljetske i makarske*, Split 1887, br. VI, 66 i 67; Frane BULIĆ, *Palača cara Dioklecijana u Splitu*, Zagreb 1927, 231.

36 F. BULIĆ, LJ. KARAMAN, *o. c.*, bilj. 35, 249.

podržavao Hauser i zagovarao kod Središnje komisije u Beču. Na plenarnoj sjednici 10. lipnja 1891. na traženje Ministarstva, Komisija se izjasnila o prijedlogu Hausera za očuvanje Palače i podijelila s njim stajalište da se ona proglasi državnim dobrom.³⁷ Borba je trajala dugo vremena. Bulić je bio uporan. Na sjednici Komisije 7. travnja 1893. Bulić je opetovano skrenuo pozornost na hitnu potrebu donošenja odluke o pravu vlasništva Palače. Referent o ovom pitanju Hauser i ovom je prilikom odlučno podržao njegovo traženje. Izjavio je kako Komisija ima veliki interes da se imovinsko pitanje riješi te da je u prvom redu ona pozvana i moralno odgovorna u svojoj nadležnosti intervenirati za zaštitu ovog rimskog spomenika visoke vrijednosti. Naglasio je kako bi ostavljanje Palače na raspolaganje privatnicima značilo prepustiti je da u kratko vrijeme bude porušena. Komisija se s ovim složila pa se u tom smislu obratila Ministarstvu.³⁸ Ali nije bilo rezultata. Bulić je čak imao neprilika s vlastima zbog onog što je činio.

Ponekad se nastojalo otkupiti pojedine zgrade u povijesnoj jezgri Splita od privatnika i tako ih zaštititi od propadanja. Godine 1892. Ministarstvo za bogoštovlje i nastavu dostavilo je Središnjoj komisiji na mišljenje prijedlog dalmatinskog Namjesništva o nabavci ostataka pekare Capogrosso, nekretnine koja je u sebi sadržavala zidove Dioklecijanove palače. Hauser je na sjednici prve sekcije Komisije u Beču 29. travnja predložio da se sa zahvalnošću podrži prijedlog za konzervaciju antičkih ostataka. Oni su bili u dobrom stanju pa je preporučena nastavak akcije.³⁹

Koncem XIX. stoljeća gospodarskim napretkom naglo je rastao i broj stanovnika u Splitu. To su pretežno doseljenici iz okolice koji su se naseljavali u stari dio grada. U trci za profitom, vlasnici nadograđuju kuće. Takav je bio slučaj sa zgradama iz južnog pročelja Dioklecijanove palače na mjestu nekadašnjeg kriptoportika. One su dograđivane, a iznad se dizali novi katovi i time narušavalo dotada relativno dobro usklađen ambijent. Konzervator Bulić to je nastojao spriječiti koliko je mogao, a od velike pomoći pri tome mu je opet bio Hauser. Godine 1896. Bulić je digao uzbunu povodom namjere

37 Notizie varie, *BASD*, XIV, 1891, 127; I. r. commissione centrale pei monumenti storici ed artistici, *SD*, 19. VIII. 1891, 3; F. BULIĆ, LJ. KARAMAN, *o. c.*, 256.

38 I. R. Commissione centrale per la scoperta e la conservazione dei monumenti, *SD*, 31. V. 1893, 3; C. K. Središnje Povjerenstvo za istraživanje i čuvanje umjetničkih i povijesnih spomenika, *Narod*, 24. IV. 1894, 3; I. R. Commissione centrale per la scoperta e la conservazione del monumenti artistici e storici, *SD*, 14. IV. 1894, 2.

39 I. R. Commissione centrale pei monumenti storici ed artistici, *SD*, 18. VI. 1892, 3.

A. Dadića da u tom dijelu podigne kuću na 4 kata čime bi bila nanesena šteta izgledu Dioklecijanove palače i zaklonjen zvonik katedrale u pogledu s mora. Tražio je od Ministarstva obustavu gradnje. O tom problemu se raspravljalo na sjednicama Središnje komisije 28. veljače, 6. ožujka i 10. travnja. Izvjestitelj je bio Hauser. Ali gradnju se nije uspjelo spriječiti. Izvršene su samo neke preinake, pa zgrada nezgrapno strši nad južnim pročeljem Dioklecijanove palače.⁴⁰

Poseban problem bila je kuća Ivana Save koja se nalazila iza zapadne lože kriptoportika južnog pročelja Dioklecijanove palače. Vlasnik je odlučio obnoviti kuću i proširiti je na susjednu parcelu. Ali je 1876. godine utvrdio da su ostaci antičke lože, koji su tvorili dio pročelja njegove kuće, rasklimani pa je prijetila opasnost urušavanja. Obavijestio je konzervatora M. Glavinića koji je utvrdio potrebu hitne intervencije. Moralo se odmah ukloniti neke dograđene dijelove i poduprijeti ostatke lože. U tu svrhu, a u dogovoru sa Središnjom komisijom, postavljena je skela. Inženjer Inchiostru je napravio projekt restauracije. Poslove je u ime Središnje komisije vodio Hauser koji je, izgleda, i sam izradio jedan projekt. Kako nije bilo sredstava, prolazilo je vrijeme, a radovi nisu počinjali. Stoga se Savo 1880. žalio, jer mu je bila ugrožena sigurnost. Inchiostru je pregledao drvene podupirače i utvrdio da su dosta oštećeni izloženi nevremenu i o tome obavijestio Glavinića.

Na to je Glavinić upozorio Okružni kapetanat o opasnosti. Upućen je da se izravno obrati profesoru Hauseru za rješavanje tog pitanja, jer je Namjesništvo sve tehničke spise 7. VII. 1880. dostavilo Središnjoj komisiji u Beču. Godine 1881. Ministarstvo je naredilo hitnu restauraciju lože kako bi se omogućilo Savi da završi svoju gradnju. Stavljena su na raspolaganje sredstva, ali Namjesništvo nije osiguralo svoj udio pa se opet ništa nije micalo. Stoga je Savo u veljači 1884. podigao tužbu na Pokrajinskom sudu u Zadru. Pitanje obnove lože i pregradnje kuće Savo tako se otezalo godinama. I tek 1905. stvar se pokrenula. Novi projekt u stilu secesije napravio je inženjer Kamilo Tončić pa su radovi dovršeni 1907. godine. Zgrada je dobila još dva nova kata, čime je još više narušena ravnoteža nekada usklađenog i slikovitog sklopa antičkih ostataka i kasnijih dodataka.⁴¹

40 AKU br. 7, 8, 43 i 44/1896; Commissione centrale per la scoperta e la conservazione dei monumenti artistici e storici, *SD*, 1. IV, 8. IV, i 2. V. 1896, 2.

41 AKU br. 23 i 45/1880, br. 6/1882. i br. 36/1884; Stanko PIPLOVIĆ, *Kamilo Tončić*, Split 1991, 23-27.

U predjelu Poljud sjeverno od grada Splita, nekada na osami uz more, franjevci su uz crkvu sv. Marije u drugoj polovici XV. stoljeća podigli samostan. Poznat je po umjetninama koje se ondje čuvaju, a dao je i više zaslužnih redovnika. Splićani su prigrlili samostan pa su u njegovoj crkvi grobnice uglednih obitelji koje su pokrivale skoro cijeli pod. Hauser je prilikom svojih čestih boravaka u gradu posjećivao samostan i divio se njegovim spomenicima. Ali je tek u lipnju 1895. imao mogućnost potanje proučiti lijepe nadgrobnne ploče. Da bi ih učinio poznatim širim znanstvenim krugovima, neke je opisao i nacrtao, jer do tada nisu postojale njihove reprodukcije. To su tri ploče od bijelog vapnenca, kvalitetan rad s raskošnom dekoracijom talijanske renesanse XVI. stoljeća. Od svih postojećih u crkvi, najbogatija je ploča nad grobom trogirskog biskupa Tome Nigrisa humaniste, istaknutog govornika i pisca. Na njoj je reljef pokojnika u prirodnoj veličini prikazan u svečanom ornatu. Na sjednici Središnje komisije u Beču 29. XI. 1895. i 17. I. 1896. Hauser je prikazao taj svoj rad. Članovi su izrazili pohvale autoru i odobrili tiskanje u svom glasilu »Mittheilungen der k. k. Central-Commission«. To je učinjeno 1897., dok je talijanski prijevod objavljen iduće godine u »Bullettinu« Arheološkog muzeja u Splitu.⁴²

Klasicistička zgrada Arheološkog muzeja u Splitu kod Zlatnih vrata Dioklecijanove palače s vremenom je postala tijesna i nepodesna. Stoga je njegov ravnatelj tražio novi prostor gdje bi se preselile rastuće zbirke. Kako se koncem stoljeća radilo na tome da se zgrada pokrajinske bolnice napusti i izgradi nova, Bulić je nastojao dobiti za muzej. Zgrada je bila za novu svrhu na prikladnoj lokaciji iza bastiona Corner na sjeveru starog grada. Bulić se obratio Središnjoj komisiji s molbom da ga podrži. Prijedlog je razmotren na sjednici održanoj 1. III. 1895. Referirao je Hauser pa je na osnovi njegovog obrazloženja odlučeno zatražiti od Ministarstva da se zgrada bolnice preuredi za muzej. Pitanje se trebalo raspraviti i na dalmatinskom Namjesništvu. Ali na sastanku Središnje komisije 13. III. 1896. Hauser je prenio Bulićevu obavijest da to ne će biti na sljedećem njegovom zasjedanju, već se odgađa. Komisija je to primila na znanje i odlučila ponovno raspravljati o muzeju u pogodnije vrijeme.⁴³

42 Commissione centrale per la scoperta e la conservazione dei monumenti artistici e storici, *SD*, 19. II. 1896, 2; I nostri monumenti nella Commissione centrale per l'indagine e la conservazione dei monumenti artistici e storici, *BASD*, XIX, 1896, 31.

43 I. R. Commissione centrale per la scoperta e la conservazione dei monumenti artistici e storici, *SD*, 13. VII. 1895. i 8. IV. 1896, 2.

Tada se muzej nalazio na više različitih mjesta. Glavna zgrada bila je kod istočnih gradskih vrata. Spremišta su se nalazila u prizemlju keće Dimitrović kod gimnazije, prizemlju kuće Brajević do vatrogasne postaje, zatim pokraj iste kuće s istočne strane te prizemlju kuće Girardi na putu vatrogaša. Početkom 1896. dobiven je novi prostor na željezničkoj stanici u Solinu. Ali sve to nije bilo dovoljno.⁴⁴ Pravljene su i druge kombinacije za konačno rješenje, kao ono s mletačkom tvrđavom Gripe koja je služila kao vojarna. Ipak od svega nije bilo ništa. Počela se razmatrati mogućnost gradnje nove zgrade što je bilo najskuplje, ali i najfunkcionalnije rješenje. Početkom siječnja 1894. održan je u Beču sastanak kojega je sazvalo Ministarstvo za bogoštovlje i nastavu o problemima muzeja u državi. Predsjedao je šef odjela Ministarstva Latour, a među brojnim uzvanicima bili su Bulić i Hauser. Raspravljalo se i o splitskom muzeju pa je određeno da se publicira katalog predmeta koji su u njemu pohranjeni. Država je ozbiljno naumila podignuti novu zgradu na općinskom zemljištu. Gradska uprava je u više navrata naglašavala kako će rado iziću u susret toj potrebi. Tako je konačno pred Prvi svjetski rat podignut arheološki muzej na Skalicama.⁴⁵

Vrlo je teško nabrojiti sve različite Hauserove aktivnosti u Splitu. Kao što je spomenuto, komisija ministarstva je 1873. predložila da država otkupi i poruši zgrade oko katedrale. Osim više stambenih kuća, to su kavana »Al Tempio«, crkvice sv. Barbare, Stara biskupija, ospicij franjevaca iz Poljuda, kuća vlasništvo samostana sv. Klare i sakristija katedrale. Trebalo je ukloniti i crkvicu sv. Matije koja se nalazila s južne strane katedrale i već duže vrijeme nije bila u funkciji. Ali u njoj su se čuvali posmrtni ostaci prvog splitskog nadbiskupa Ivana Ravenjanina iz VIII. stoljeća i nadbiskupa Lovre iz XI. stoljeća. Biskup Marko Kalodera je 1881. zatražio da se premjeste u crkvu sv. Ivana Krstitelja. U tu svrhu je formirana komisija koju su sačinjavali predstavnici Crkve, vlasti, konzervatori i graditelji, a među njima, kao ugledna osoba, bio je i Hauser. Članovi su prisustvovali otvaranju kamenih sarkofaga o čijem je sadržaju sačinjen zapisnik. Nakon toga su preneseni u crkvu sv. Ivana i smješteni sa strane oltara. Crkvice sv. Matije, koja je potjecala još iz ranoga srednjeg vijeka, nakon toga je porušena.⁴⁶

44 C. k. arheološki muzej u Spljetu, *SD*, 13. V. 1896, 2.

45 *Pei nostri monumenti*, *BASD*, XVII, 1894, 15; Vidjeti o tome u Neda ANZULOVIC, O historijatu gradnje Arheološkog muzeja u Splitu, *VAHD*, LXXXV, 1981.

46 *Sull'isolamento e ristauro del Duomo di Spalato*, *BASD*, I, 1878; Ivan DEVIĆ, *Giovanni di Ravenna e Lorenzo Dalmata arcivescovi di Spalato*, Split 1882, 38-39.

Kroz duže vrijeme Hauser se srodio sa Splitom pa je sudjelovao u javnim akcijama njegovih stanovnika. Godine 1880. pristupilo se podizanju tzv. Monumentalne česme na kraju obale. Ona je bila kruna svih ranijih velikih radova na obnovi antičkog Dioklecijanovog vodovoda kojim je dovedena tekuća voda s izvora rijeke Jadro pod Mosorom u grad. Za ovu raskošnu, brojnim skulpturama dekoriranu česmu koja je naručena u Milanu, prikupljeni su dobrovoljni doprinosi. Odaziv građana bio je izuzetno velik. Ni Hauser nije ostao po strani. On je osobno doprinio 50 forinta, što je u ono vrijeme bio veliki iznos i tako pomogao gradnju. Ali zbog raznih političkih razmirica, fontana je svečano puštena u rad tek 188. godine.⁴⁷

U okviru djelovanja Središnje komisije, treba još spomenuti Hauserovo posredovanje u rješavanju nekih problema dvaju srednjovjekovnih samostana u Splitu. Naime, gvardijan franjevačkog samostana u Poljudu podnio je molbu za popravak stare kule koja je podignuta pred ulazom radi obrane od Turaka pošto se sklop tada nalazio u polju izvan gradskih zidina. Komisija je 1882. godine razmotrila pitanje i zamolila konzervatora M. Glavinića da o toj građevini prethodno dade stručno mišljenje. Također je Hauser 1884. izvjestio o namjeravanoj prodaji samostanske zgrade sv. Klare u starom gradu skupa s podrumskim prostorijama Dioklecijanove palače nad kojima je sadrađena. Sklop se nalazio u gusto izgrađenom predjelu gdje nije bilo dovoljno svjetla i zraka pa su se sestre često razboljevale. Zato je još 1883. godine izgrađena nova zgrada na Luću u prirodi, a stara u gradu napuštena i 1900. godine prodana općinskoj upravi.⁴⁸

U Solinu, antičkoj Saloni, nedaleko Splita došlo je koncem prošlog stoljeća do značajnih arheoloških otkrića ranokršćanskih sakralnih objekata. Glavni voditelj radova na terenu bio je konzervator i ravnatelj Arheološkog muzeja u Splitu Mihovil Glavinić kojega je 1883. naslijedio Frane Bulić, dok je Alois Hauser bio veza sa Središnjom komisijom. Sjeverno od grada nalaze se ostaci cemeterijalnog kompleksa Manastirine. Tu je s vremenom otkopano najveće i najznačajnije od svih salonitanskih groblja koje se razvilo od početka IV. stoljeća. Izvještaj o ranijem tek manjem opsegu iskapanja, objavio je Hauser u glasilu »Mittheilungen« još 1877. godine. Na sjednici Središnje komisije 1881. Hauser je opširno iznio podatke o najnovijim otkrićima i

47 Stanko PIPLOVIĆ, »Bajamontijeva fontana«, Od ideje do javnog općinskog dobra, *Slobodna Dalmacija*, Split 29. X. - 5. XI. 1990; Fontana monumentale, *L'avvenire*, 28. V. 1880, 3.

48 BCC 1882, 47, 1884, 34; Anka PETRIČEVIĆ, *Samostan Svete Klare u Splitu 1308-1978*, Split 1979.

objasnio da su na osnovi sustavno provedenih iskapanja tijekom te godine otkriveni temelji kršćanske bazilike. U vremenu 1883.-90. godine Bulić je nastavio istraživati nekropolu i baziliku. Detaljnija iskapanja su obavljena i kasnije.⁴⁹

Bulić je u suradnji s dr. Lukom Jelićem pripremio opsežan rad o Manastirinama koji je predstavljen Središnjoj komisiji u Beču. Izvjestitelj Hauser na sjednici 10. VI. 1891. obrazložio je kako se radi o djelu povijesno-epigrafske naravi. Smatrao je potrebnom takve publikacije. Jer u posljednjim desetljećima nisu postignuti tako važni rezultati za upoznavanje starokršćanske arheologije. O novim rezultatima iskapanja na Manastirinama raspravljalo se 1893. godine. Hauser je 24. veljače prenio Bulićev izvještaj naglasivši veliku važnost nalaza. Ali istraživanja su bila obustavljena do daljnjega jer vlasnik susjednog zemljišta nije pristao da ga proda.⁵⁰

Godine 1894. Bulić je organizirao Prvi međunarodni kongres starokršćanske arheologije koji je održan 20.-22. kolovoza u Splitu i Solinu. Hauser je prijavio sudjelovanje još 1892. On je izabran i u organizacijski odbor kojeg je predstavljalo deset uglednih europskih znanstvenika, a na čelu kojeg se nalazio istaknuti talijanski arheolog i epigrafičar G. B. de Rossi. Svečano otvaranje bilo je u ruševinama bazilike na Manastirinama. Sudionici su u okviru programa posjetili Trogir. Tom prigodom načelnik Špiro Puofić pozvao je sudionike kongresa na zakusku s domaćim specijalitetima u gradsku ložu na trgu koju je pred kratko vrijeme uspješno restaurirao poznati arhitekt Hauser, kako je tom prigodom istaknuto.⁵¹

Još 1890. Bulić je otkrio 500 metara sjeverno od amfiteatra u Solinu na položaju Marusinac još jedno starokršćansko groblje čiji su tragovi uočeni i ranije. Već prva iskapanja pružila su nadu za važne uspjehe. O nalazima je Hauser upoznao Središnju komisiju 1893. godine. Nastavak rasprave bio je na sjednici 18. I. 1895. pošto je dalmatinsko Namjesništvo dostavilo novi Bulićev izvještaj o stanju iskopina u Saloni kroz prvo polugodište 1894.

49 Estratto, *BASD*, IV, 1881, 144; Maja BONAČIĆ MANDINIĆ, Načrt za kronologiju života i rada don Frane Bulića, *Don Frane Bulić*, katalog izložbe, Split 1984, 76.

50 Notizie varie, *BASD*, XIV, 1891, 127; BCC 1891, 55; Commissione centrale per la scoperta e la conservazione dei monumenti artistici e storici, *SD*, 19. IV. 1893, 3.

51 Conferenza dei cultori di archeologia cristiana ed il futuro congresso di archeologi cristiani a Salona, *BASD*, XV, 1892, 197; Brevis historia primi Congressus Archaeologorum Christianorum Spalati-Salonis habendi, *BASD*, XVI, 1893, Supplemento 7; Relazione del I. Congresso archeologi cristiani tenuto a Spalato-Salona nei giorni 20-22. Agosto 1894, *BASD*, XVII, 1894.

Hauser je naglasio kako su, sudeći prema obavijesti, radovi nastavljeni bez većih rezultata. Na osnovi toga Središnja je komisija predložila da se nabave dvije parcele zemljišta važne za buduća istraživanja i otkriće atrija starokršćanske bazilike.⁵²

Na dan 22. V. 1896. pod predsjedavanjem vladinog savjetnika dr. Friedricha Kennera održana je sjednica Središnje komisije. Govorio je Hauser o izvještaju F. Bulića dostavljenom Namjesništvu u vezi sa stanjem iskopina u Solinu i razvoja Arheološkog muzeja u Splitu kroz drugo polugodište 1895. godine.⁵³ Komisija je s odobravanjem primila izvještaj i prosljedila ga na pregled Ministarstvu. Glavni radovi na lokalitetu Marusinac trajali su do 1898. Rezultati su bili izvanredni. Tu su, osim velikog broja grobova, otkrivene dvije bazilike i mauzolej mučenika Anastazija.

Devedesetih godina projektirana je uskotračna željeznička pruga Split-Aržano s krakom do Sinja. Tako je dalje do Bugojna trebala spojiti Dalmaciju s Bosnom i Hercegovinom. Prolazila je kroz Solin. S obzirom da je ugrožavala ostatke antičke Salone, konzervator Bulić je preko Ministarstva za bogoštovlje i nastavu u Beču 1896. molio da se trasa nešto pomakne. Ministarstvo željeznica se složilo. Odredilo je da je treba tako sprovesti kako bi se izbjeglo tangiranje ili prolaz preko arheološkog područja. A ukoliko bi se tijekom gradnje naišlo na stare ostatke, da se također obavi ispravak. Tako je položaj buduće pruge pomaknut. Bulić je nešto kasnije predložio nove modifikacije projekta i to u vezi sa situiranjem željezničke stanice u Solinu. O svemu se raspravljalo na sjednicama Središnje komisije za spomenike u Beču 6. ožujka i 10. travnja, a izvjestitelj je bio Hauser. S obzirom da se radilo o manjim izmjenama i znanstvenim interesima, podržana su Bulićeva nastojanja.⁵⁴

Hauser je preminuo 6. listopada 1896. u Badenu kod Beča, još dosta mlad, u 55. godini života. Radio je gotovo do zadnjeg časa. Ipak nije uspio

52 Ritrovamenti risguardanti la topografia suburbana dell'antica Salona, *BASD*, XIII, 1890, 33; Ejnar DYGGVE, *Povijest salonitanskog kršćanstva*, Izabrani spisi, Split 1989; Emilio MARIN, *Starokršćanska Salona*, Zagreb 1988, 40; I. R. Commissione centrale per la scoperta e la conservazione dei monumenti artistici e storici, *SD*, 20. III. 1895, 2.

53 Commissione centrale per la scoperta e la conservazione dei monumenti artistici e storici, *SD*, 17. VI. 1896, 2.

54 Hugo KOLB, *Željeznice u Dalmaciji*, *Zbornik Društva inženjera i tehničara*, Split 1958, 258; Commissione centrale per la scoperta e la conservazione dei monumenti artistici e storici, *SD*, 8. i 29. IV. 1896, 2.

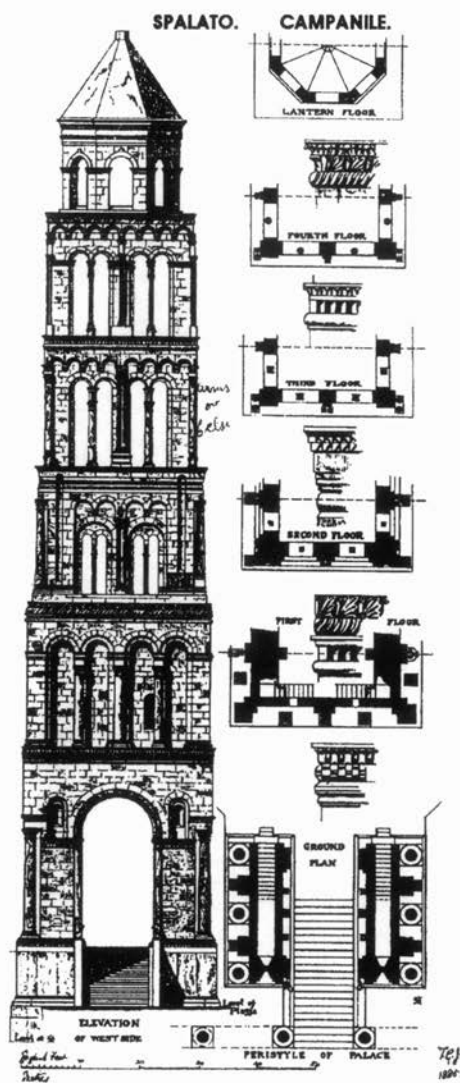
završiti svoja glavna djela: obnovu zvonika u Splitu i katedralu u Kotoru. Njegov nestanak pogodio je stručne krugove u Dalmaciji, posebno F. Bulića koji je s njim godinama usko surađivao i intenzivno se dopisivao o svim znanstvenim pitanjima od zajedničkog interesa. Taj osjetan gubitak popraćen je brojnim nekrolozima u gotovo svim novinama i stručnim publikacijama širom pokrajine. Splitska općina je uputila obitelji sažalnicu i zamolila Lovru Borčića, zastupnika u Carevinskom vijeću u Beču, da je predstavlja u sprovedu i položi vijenac na grob. Na poziv crkvinarstva katedrale, u Splitu su održane zadušnice uz prisustvo načelnika dr. Ivana Mangera, članova Općinske uprave i mjesnih vlasti.⁵⁵ Poslije Hausera na mjesto izvjestitelja za dalmatinske spomenike pri Središnjoj komisiji imenovan je sveučilišni profesor u Beču dr. Wilhelm Anton Neumann. On je inače poznao naše spomenike.⁵⁶ Uz ostalo, bio je počasni član Hrvatskoga starinarskog društva u Kninu, a nešto ranije, 1894. sudjelovao je u radu Prvog kongresa starokršćanske arheologije u Solinu i Splitu. Ali on se ipak nije posebno istakao u toj djelatnosti.

Kratice u bilješkama

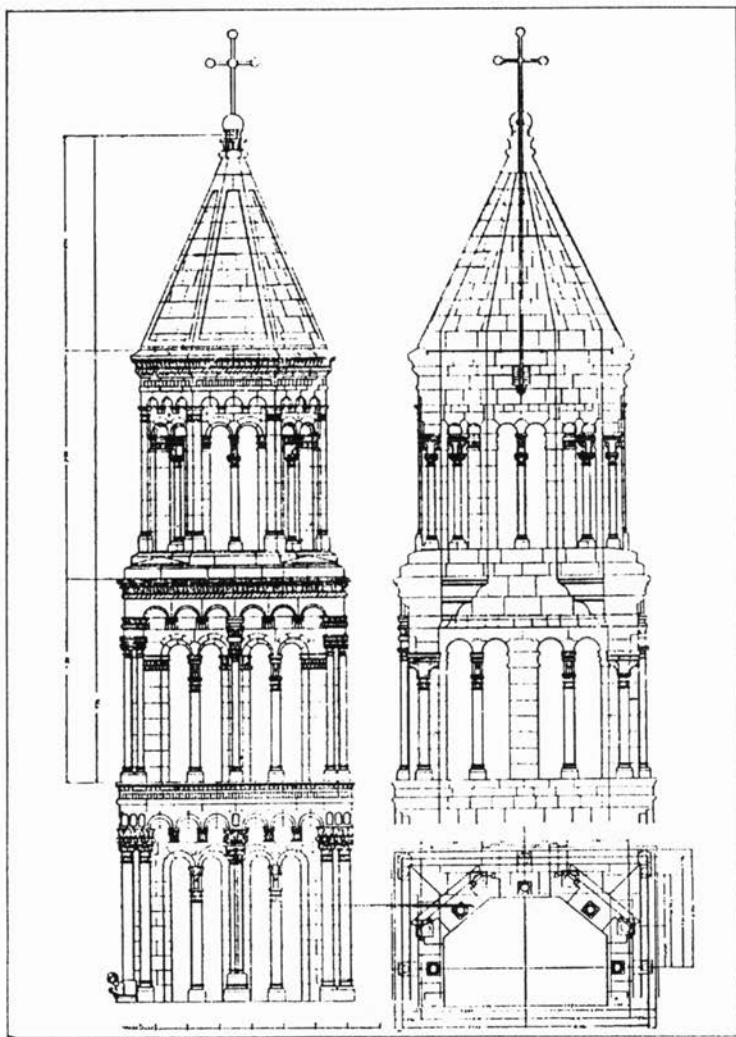
AKU	Arhiv Konzervatorskoga ureda, Split
BASD	Bullettino di archeologia e storia dalmata, Split
MCC	Mittheilungen der k. k. Central-Commission, Beč
SD	Smotra dalmatinska, Zadar
SHP	Starohrvatska prosvjeta, Knin-Split
VAHD	Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, Split

55 U Regionalnom zavodu za zaštitu spomenika kulture u Splitu čuva se 50 Hauserovih pisama Buliću iz vremena 1880.-96. godine, a odnose se na crkvu sv. Donata u Zadru, iskapanja u Čitluku i zvonik u Splitu i mnoge druge spomenike; Lujo HAUSER, *Zadušnice, Jedinstvo*, Split 13. X. 1896, 3.

56 *Razne viesti*, Promaknuće, *SHP*, 1897, god. III, 43.

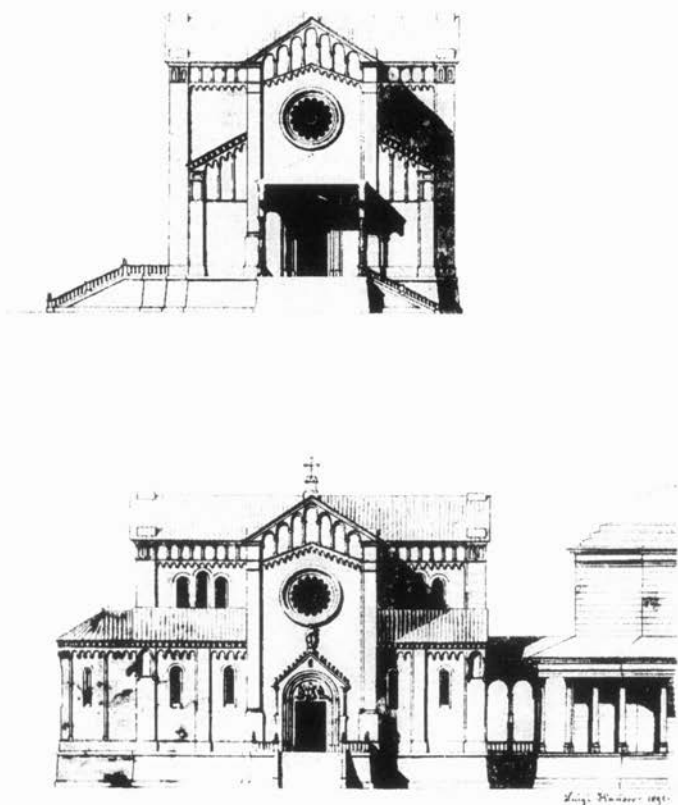
Sl. 1. Zapadno pročelje zvonika stolne crkve u Splitu prije obnove. Dok su donji katovi u bogatim romaničko-gotičkim oblicima, završni dio ima obilježja skromne renesanse (T. G. Jackson, 1885.)

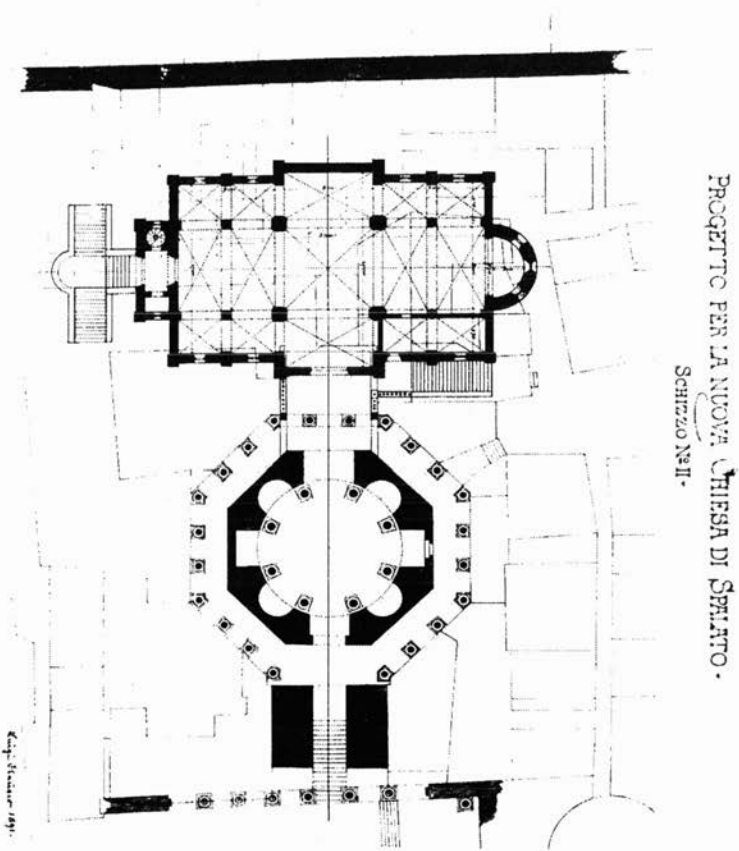
Sl. 2. Gornji dio zvonika katedrale u Splitu. Druga Hauserova varijanta pregradnje. U odnosu na izvorno stanje, potpuno je preinačen zadnji oktogonalni kat, a piramida snižena. E. Förster je kasnije još nešto prepravio ovo rješenje pa je tako i ostvareno.

PROGETTO PER LA NUOVA CHIESA DI SPALATO *

SCIZZO N° 1.

Sl. 3. Prvi Hauserov nacrt za dogradnju katedrale u Splitu,
zapadno i sjeverno pročelje. Nova crkva je komponirana u obliku
upisanog križa, a dekorirana u stilu romanike (HAS).

Sl. 4. Druga Hauserova varijanta za dogradnju stolne crkve u Splitu iz 1891. godine. Za razliku od prvog, u ovom rješenju prigradeni dio je postavljen u smjeru sjever-jug. Time je olakšan tijek pješćakog prometa u okolici, ali je veza postojećeg i novog dijela postala daleko slabija (HAS).

Stanko Piplović: ALOIS HAUSER'S ACTIVITIES IN SPLIT

Summary

Establishing Central Commission for studying and maintaining the art and historical monuments in Vienna, in the middle of the 19th century, the first system of protecting cultural monuments was set up in Austria. In addition to this main body subordinated to Ministry of Theolatriy and Education, conservators and correspondents were nominated in certain regions. This organization was spread over Dalmatia. A this underdeveloped and poor region was short of experts, while solving more complex conservatory questions, it was necessary to engage them from bigger centers of the country. One of the most prominent persons was architect ALOIS HAUSER (1841-1896), a member of Central commission and a professor at School for art and crafts in Vienna.

In the year 1873 he came across more closely to our monuments. By order of Ministry, professors A. Hauser, A. Comze and G. Niemann, after coming back from the island of Samothrace, where they had undertook archaeological excavations, dropped in Split for a while. Their task was to establish the condition of local monuments, especially the rests of Diocletian's palace and Sakona, and to suggest the most necessary measures of protection. From that time on, over twenty years, Hauser used to come to Dalmatia, studying the rich architectural inheritance, taking part in protecting activities, and writing a great deal of works dedicated to art of this regions. As he, in the course of time came close to the circumstances, he became the main reporter for this region to the Central commission. First he was in charge of making projects and supreme supervising of restauration of interiors of the Cathedral in Split, previously Diocletian's mausoleum, between 1880-1885. Then, after Hauser's plan, the restauration began on the romanesque belfry in front of the Cathedral. This was one of the most complex conservatory work in Dalmatia up to now, not only in physical scale but in theoretical way as well. The majority of works master A. Perišić realized under the supervision of Hauser. Beside these most important works, Hauser made plans for widening the Cathedral, redecorated the interiors of Sv. Ivan's church (St. John's), tried to restore the southern facade of Diocletian's palace, explored the tombstones in franciscan monastery at Poljud, and was engaged in other activities.

